

Т. О. НЕЛЬГА

Д. М. ДЗЕКУНОВА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ТА МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2017, вип. 52(1), с. 33–38

Досліджуються основні соціально-економічні фактори девіантної поведінки молоді в Україні. Аналізуються соціальне розширення суспільства, молодіжне безробіття, криза інституту сім'ї та погана організація дозвілля як об'єктивні причини, що створюють умови для девіантної поведінки підлітків та молоді.

Сучасне українське суспільство переживає етап соціальної, економічної та політичної нестабільності, що не може не відобразитися на соціальному самопочутті підлітків та молоді. Як відомо, молодь — найвразливіша частина суспільства, соціалізація якої відбувається у не дуже сприятливих умовах. Тому вкрай актуальною залишається проблема девіантної поведінки підлітків та молоді.

Девіантна поведінка — явище саме по собі не нове. В усі часи та в усіх суспільствах були люди, поведінка яких не вкладалася в поняття “норма”. Ненормальною завжди вважалася поведінка правопорушників, ледарів, просто погано вихованих людей. Геніальність та “трудоголізм” теж виходили за межі умовного “середньоприйнятого” правильного способу поведінки. Якщо негативні девіації завжди піддавалися однозначному осуду, то позитивні (наприклад, героїський вчинок або трудовий подвиг), хоча і викликали повагу та захоплення людей, теж не вважалися нормальною поведінкою. Особливе занепокоєння суспільства викликали такі явища, як злочинність, проституція, наркоманія, алкоголізм, суїцид. Все це було і раніше, але особливо збільшується кількість девіацій у період нестабільності.

Питання соціальних причин девіантної поведінки розробляється в соціології давно. Зокрема, класик світової соціології Е. Дюркгейм писав про аномію (стан суспільства, коли старі норми вже не діють, а нові ще не сформовані) як про одну з причин соціальних відхилень [3]. Його наступник Р. Мертон [4] вважає аномією стан, за якого розходження між соціально схвалюваними цілями та засобами їх досягнення породжує нестабільність суспільства. У вітчизняній соціології в монографії “Социальные отклонения” акценту-

ється увага на розгляді причин девіантної поведінки на рівні суспільства [5]. Український соціолог Ю. Тарабукін виділяє кілька соціально-економічних умов, які впливають на кримінальне відхилення у поведінці неповнолітніх: загальносоціальні, економічні, соціально-демографічні, соціотехнічні, організаційно-управлінські [6].

Існує безліч причин девіантної поведінки: соціальні, економічні, психологічні, педагогічні, нарешті, медичні. Тож розглянемо основні, на нашу думку, найважливіші соціально-економічні фактори девіантної поведінки підлітків та молоді. Тобто, не заперечуючи важливість психолого-педагогічних, медичних та інших причин, обґрунтуємо лише найбільш загальні, об'єктивні фактори цього явища. Інакше кажучи, розглянемо ті чинники, які не є *безпосередньою причиною* девіантної поведінки, проте створюють *соціальний фон* для її існування.

1. Соціальне розшарування суспільства. Процес соціального розшарування почався не вчора. Ще на початку 90-х років, після краху ідеології загальної рівності, почався болючий розділ суспільства на дуже багатих і дуже бідних. Ми не маємо на увазі звичайну соціальну нерівність, яка є нормальним атрибутом суспільства з ринковою економікою. Як констатує український соціолог Л. Юрженко, “сутність соціальної нерівності полягає у неоднаковому доступі різних категорій населення до соціально значущих благ, дефіцитних ресурсів, ліквідних цінностей. Сутність економічної нерівності полягає в тому, що меншість населення завжди володіє більшою часткою національного багатства. Інакше кажучи, найвищі прибутки отримує найменша частина суспільства, а середні і найменші — більшість населення” [7]. Тобто соціальна нерівність існувала завжди і всюди, її слід розглядати радше як норму. Зауважимо, ми маємо на увазі не просто соціальну та економічну нерівність, а різку поляризацію суспільства на дуже багатих та дуже бідних у поєднанні з нестабільністю, економічною кризою, військовими операціями та територіальними міграціями великих груп населення. У таких умовах багато людей втратили орієнтири, яскравою ознакою суспільного життя стало зростання злочинності, корупція, невизначеність майбутнього.

2. Молодіжне безробіття. Молодіжне безробіття є наслідком економічної кризи та політичної нестабільності. Як правило, основний тягар безробіття несе на собі молодь. Однак в Україні ця проблема стоїть особливо гостро. З розвитком ринкової економіки кардинально змінився процес працевлаштування молоді. Якщо покоління батьків жило в умовах відносної стабільності та гарантованих робочих місць, то тепер пошук роботи — це особиста проблема кожної людини. І саме у молодого покоління виникають проблеми із працевлаштуванням. Це пояснюється низкою причин:

- *Дефіцит робочих місць у населеному пункті або регіоні.* Звісно, жителі столиці та великих міст України знаходяться у більш вигідному становищі, хоча і там іноді важко знайти роботу. А якщо робочих місць катастрофічно не вистачає в цілому регіоні, то логічно припустити, що роботодавець віддасть перевагу більш досвідченому працівнику, ніж випускнику навчального закладу. Що залишається робити молоді? Або

погоджуватися на непрестижну та мало оплачувану роботу, або шукати роботу в інших містах та за кордоном.

- *Відсутність досвіду роботи.* Роботодавці, як правило, віддають перевагу претендентам із досвідом роботи за фахом. І часом молода людина, навіть із спеціальною освітою, потрапляє у замкнене коло: роботи немає, тому що немає досвіду, а досвіду немає, тому ще немає роботи. Особливо, коли йдеться про кваліфіковану працю за фахом.
- *Відсутність необхідної освіти.* Сьогодні переважна більшість робочих місць вимагає наявності відповідних знань та вмінь, адже у сучасному світі стає все більше розумової праці і все менше фізичної. Проте не кожна молода людина має змогу (а іноді і бажання) отримувати вищу або середню спеціальну освіту. На нашу думку, молоді люди, у яких за плечима тільки середня школа, — це найвразливіша частина молоді на ринку праці.
- *Незатребувана професія.* Трапляється, що молода людина отримала у навчальному закладі професію, яка на даний момент незатребувана на ринку праці. В такому випадку доводиться терміново опанувати нову професію або поповнювати ряди безробітних в очікуванні попиту на дану спеціальність. Хоча, на жаль, навіть якісна вища освіта не гарантує працевлаштування: дуже багато молодих людей працюють не за фахом.
- *Недостатня профорієнтація або її відсутність.* Головна мета профорієнтаційної роботи — допомогти людині обрати професію, яка б максимально відповідала фізичним та розумовим якостям, а також особистим бажанням. На практиці профорієнтація в Україні часто зводиться до простої реклами навчальних закладів або до стислої інформації про професію. Як наслідок, учорашні школярі вступають до навчального закладу, не розуміючи, чим вони займатимуться по його закінченні. І ще одна проблема: нерідко професія обирається не тому, що вона подобається, а тому, що вона престижна, тобто абітурієнт орієнтується не на зміст майбутньої праці, а на зовнішні атрибути професії. Зокрема, професії юриста, економіста, менеджера, є, без сумніву, престижними, однак сучасний український ринок праці пропонує обмежений попит на ці професії. Результат — безробітна молодь з престижними дипломами.
- *Небажання працювати “за копійки”.* Часто молоді люди опиняються в ситуації, коли робочі місця нібито є, роботодавці готові взяти на роботу, але заробітна плата дуже низька. Водночас у сучасної людини, в тому числі у молоді, зростають матеріальні та духовні потреби. І їхнє задоволення вимагає грошей, які неможливо заробити на легальному ринку праці. Тому певна частина молодих людей і починає шукати шляхи збагачення, у тому числі кримінальні.

Таким чином, молодіжне безробіття стає передумовою девіантної поведінки молоді, насамперед молодіжної злочинності. Молоді люди опиняються в неприємній ситуації неможливості отримати освіту та знайти роботу. Крім того, політична та економічна криза, яку зараз переживає країна, породжує психологічне напруження, адже деяка частина молоді не бачить для себе

ніяких перспектив. Не дивно, що в такій ситуації молоді люди починають вживати алкоголь та наркотики або приєднуються до асоціальних та кримінальних молодіжних субкультур, які протиставляють себе суспільству, яке кинуло їх напризволяще.

3. Криза інституту сім'ї. Інститут сім'ї знаходиться в стадії трансформації протягом останнього століття. П. Сорокін ще на початку ХХ ст. окреслив основні ознаки кризи сім'ї: збільшення кількості розлучень; зменшення кількості укладень шлюбу; зменшення кількості дітей у шлюбі; емансипація жінок; послаблення релігійної основи шлюбу. За останні десятиліття проблема тільки загострилася.

Як зауважує Н. Бабенко, криза сім'ї — це не тільки проблема України, а й усіх розвинених суспільств. Вона виявляється в таких фактах сімейного життя: зменшення народжуваності дітей; зростання кількості розлучень; зростання кількості неповних сімей і дітей, народжених поза шлюбом; збільшення кількості бездітних сімей; пізній час вступу до шлюбу; проживання подружніх пар без оформлення шлюбу [1].

Сім'я була і залишається основним осередком соціалізації особистості. Проте по мірі формування та розвитку індустріального суспільства деякі традиційні функції сім'ї поступово почали виконувати інші соціальні інститути та суспільні організації. Саме в ці часи жінки почали масово працювати не в домашньому господарстві, а в сфері оплачуваної зайнятості. Саме в цей період виникла масова освіта (а відповідно, обов'язкове навчання у середній школі), дитячі садочки, дитячі та юнацькі організації як політичного, так і релігійного характеру. Всі вони прагнули до прекрасної мети дати дітям сучасну освіту та доповнити традиційне сімейне виховання.

На нашу думку, криза інституту сім'ї полягає передусім у тому, що не повною мірою реалізуються *всі* основні традиційні сімейні функції, а саме: репродуктивна, виховна, соціалізаційна, економічна. Так, на сучасному етапі в Україні народжуваність продовжує знижуватися, домінує однодітна модель сім'ї, а деякі подружні пари відкладають народження дитини на невизначений термін (репродуктивна функція). Виховання, яке завжди здійснювалося у сім'ї, тепер також відбувається у дитячих дошкільних закладах, у школі, в позашкільних закладах. В заможних родинах, і навіть у сім'ях середнього достатку, виховання дітей доручають стороннім особам — няням та гувернерам. Водночас через надмірну завантаженість у школі та позашкільних закладах дитина має обмежені можливості для спілкування з однолітками та з іншими родичами. Стосовно економічної функції сім'ї, яка полягає у здобутті матеріальних коштів для її існування, то батьки намагаються працювати і заробляти якомога більше, наскільки вистачає сил і можливостей.

Все це призводить до того, що спілкування у сім'ях часто зводиться до мінімуму (на нього не вистачає часу), діти і підлітки з малозабезпечених сімей після школи надані самі собі, серед дорослих (тобто батьків) поширюється алкоголізм, що також призводить до руйнування сім'ї. Збільшується кількість неповних сімей.

Крім того, в останні десятиліття спостерігається явище, яке характерне саме для України — “віртуальна сім’я”. Сутність його полягає в тому, що безробітні батьки їдуть на заробітки за кордон, і таке заробітчанство може тривати декілька років. Дитину ж у кращому випадку виховує бабуся.

Усе зазначене ускладнює соціалізацію молодої людини, що може підштовхнути її до девіантної поведінки, хоча не будемо стверджувати, що всі діти з неблагополучних сімей стають девіантами, але цей фактор — не серед останніх.

4. Погана організація дозвілля. Вільний час, дозвілля — необхідна умова життєдіяльності людини, в тому числі молоді. У вільний час людина може гуляти, пасивно відпочивати (наприклад, біля телевізора) або займатися більш інтелектуальними заняттями (читати, відвідувати театри, концерти). Нарешті, людина має можливість присвятити себе творчій діяльності у вільний час.

На жаль, не кожна молода людина може і вміє зайняти себе після навчання або після роботи. Якщо у минулому столітті школа, піонерська та комсомольська організації, позашкільні заклади брали на себе відповідальність за дозвілля підлітків та молоді, то сьогодні це проблема батьків.

Також не слід забувати, що дозвіллеві потреби формуються у сім’ї в процесі соціалізації. Проте виникає протиріччя між дозвіллевими потребами, що зростають, і неможливістю їх задовольнити. В результаті розповсюдженим способом “вбивання” вільного часу є зловживання алкогольними напоями, що вже розглядається як девіація.

Ще одна проблема, пов’язана з організацією дозвілля, — недостатній розвиток його інфраструктури та комерціалізація багатьох видів дозвілля. Далеко не кожна молода людина має доступ до таких можливостей.

Отже, підводячи підсумки, ще раз зауважимо, що ми розглянули найбільш загальні причини девіантної поведінки молоді та підлітків. Звісно, існують також особисті проблеми психологічного або педагогічного характеру, які можуть підштовхувати молоду людину до девіантної поведінки. Жоден із зазначених факторів не може розглядатись як пряма причина девіантної поведінки молоді, а лише як соціальне підґрунтя для формування цих причин. Як зауважує М. Головатий, “конче важливою є підтримка молоді насамперед з боку держави, її інституцій, усіх суб’єктів формування і практичної реалізації молодіжного покоління. Потрібні також відповідні соціальні гарантії молоді в освіті, професійній підготовці, свободі вибору праці і громадської корисної діяльності, виборі ціннісних життєвих орієнтирів” [2]. Адже це — умова нашого майбутнього.

Література

1. *Бабенко Н. Б.* Соціологія сім’ї: навч. посіб. Київ: ДАКККиМ, 2004. 257 с.
2. *Головатий М. Ф.* Соціологія молоді: курс лекцій. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: МАУП, 2006. 304 с.
3. *Дюркгайм Е.* Самогубство: Соціологічне дослідження / пер. з фр. Л. Кононович. Київ: Основи, 1998. 519 с.

4. Мертон Роберт. Социальная теория и социальная структура (фрагменты) / под общей ред. В. В. Танчера; Реферативный перевод и вступ. статья В. Костинской. Киев: Ин-т социологии, 1996. 112 с.
5. Социальные отклонения. – 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрид. лит., 1989. 368 с.
6. Тарабукін Ю. О. Соціологія молоді: курс лекцій. Київ: Фітосоціоцентр, 2001. 376 с.
7. Юрженко Л. В. Соціальна структура суспільства: навч. посіб. Київ: АПСВ. 254 с.

Наведено аналітичний огляд основних соціально-економічних факторів девіантної поведінки молоді в Україні. Серед факторів враховано соціальне розшарування суспільства, молодіжне безробіття, кризу інституту сім'ї та незадовільну організацію дозвілля як об'єктивні причини, що створюють умови для девіантної поведінки підлітків та молоді. Існують також особисті проблеми психологічного або педагогічного характеру, які можуть підштовхувати молоду людину до девіантної поведінки. Жоден із зазначених факторів не може розглядатись як пряма причина девіантної поведінки молоді, але становить для цього соціальне підґрунтя.

Analytical overview of the main socio-economic factors of deviant behavior of young people in Ukraine are given. Among the factors taken into account the social stratification of society, the youth unemployment crisis of the family and poor organization of leisure objective reasons that create conditions for the deviant behavior of adolescents and young people. There are also personal problems psychological or pedagogical nature that can push young people to deviant behavior. None of the factors considered can not be considered a direct cause deviant behavior of young people, but is this social background.

Приведен аналитический обзор основных социально-экономических факторов девиантного поведения молодежи в Украине. Среди факторов учтены социальное расслоение общества, молодежная безработица, кризис института семьи и неудовлетворительная организация досуга как объективные причины, создающие условия для девиантного поведения подростков и молодежи. Существуют также личные проблемы психологического или педагогического характера, которые могут подталкивать молодого человека к девиантному поведению. Ни один из рассмотренных факторов не может рассматриваться как прямая причина девиантного поведения молодежи, но представляет для этого социальную основу.

Надійшла 15 грудня 2016 р.